

Бахтиёр Исоқов

Наманган давлат университети

доценти,

тарих фанлари номзоди

НАВРЎЗ БАЙРАМИ ТАРИХИГА ОИД МАНБАЛАР.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17605749>

Аннотация. Ушбу мақолада ўзбек халқининг қадимий айёмларидан бири бўлган Наврўз байрами тарихига оид манбалар ва адабиётлар хронологик жиҳатдан таҳлил қилинган. Унда асосий эътибор Наврўз байрами тарихига оид энг қадимги ёзма манбалар, араб ва форс тилларидаги асарлар, уларда келтирилган тарихий, астрономик ва этнографик маълумотлар таҳлиliga қаратилган.

Калит сўз ва иборалар: Байрам, “Наврўз” байрами, йил тақвими, Авесто, Ислом дини, баҳорги тенг кунлик, деҳқончилик, чорвачилик, ҳунармандчилик.

Энг қадим-қадим замонлардан турли маконларда турли-туман муносабатлар билан ўтказилувчи байрамлар башарият маънавий ҳаётида катта аҳамиятга эга бўлган ва барчада ўзига хос қизиқиш уйғотиб келган. Мазкур муаммо, ўз навбатида, турли даврларда яшаб фаол равишда ижод қилган, ўзларидан кўра кучли, доно ва, албатта, бахтли бўлажак келажак авлодларнинг ғамини еган ҳамда ташвишини

чеккан улуғ алломаларнинг жуда кўплаб асарлари ва тадқиқотларида изчил тарзда ёритилиб, энг буюк ҳаёт мураббийи – тарих илмининг маънавий мулки, мероси, қадриятига айлантириб келинган.

Ўзбек халқининг анъанавий байрамлари ҳамда уларнинг халқ анъанавий турмуш тарзидаги кўринишларига доир мавжуд илмий тадқиқотлар, адабиётларни таҳлил қилишдан олдин энг бобокалон китоб, 3,5 минг йиллик ўзбек давлатчилиги илк даври мафкураси вазифасини шараф билан адо этган, дунё илм аҳли томонидан эса ҳанузга қадар синчиклаб, жуда жиддий ўрганилаётган – “Авесто”, “Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар”, “Бухоро тарихи”, “Масъуд тарихи”, “Сиёсатнома”, “Наврўзнома”, “Шажарайи турк” каби бир қатор тарихий, илмий манбаларда келтирилган [1. Б. 15].

«Авесто» саҳифаларида келтирилишича, энг қадимда йилнинг турли-туман босқичларида нишонланувчи энг асосий байрамлар – “гоҳанбор”лар олтита бўлган. Бу байрамлар ҳар йилнинг муайян вақтларида жудаям катта тантаналар, ғоятда кўтаринкилик билан нишонланганлиги қайд этиб қўйилган. Масалан, биринчи байрам “Майзюйи заримая”, яъни “баҳорнинг ўртаси” йилнинг 41 – 45 кунлари; иккинчиси, “Майзюйи шима” – “ёзнинг ўртаси” йилнинг 101 – 105 кунларига; учинчиси, “Пайтяи ҳаҳя” – “ғаллани йиғиб олиш” йилнинг 176 – 180 кунларига; тўртинчиси, “Айатарима” – “чорвани уйга қайтармоқ” ҳар бир йилнинг 206 – 210 кунлари; бешинчиси, “Майзйайряҳ” – “йил ўртаси” йилнинг 285 – 292 кунларига; олтинчиси, “Ҳамаспасмасидаяҳ” – “бутун сипоҳнинг ҳаракати” ё “ўтиб кетган аждодларнинг руҳи уйига қайтадиган кун” йилнинг 360 – 365 кунларига тўғри келади [2. Б. 310]. Демак, “Авесто” замони, жамиятининг кишилари, қадимий аждодларимиз бундан 3,5 минг йил муқаддам ҳар бир йилнинг олдиндан белгилаб қўйилган вақтларида ўзига хос жуда муҳим ҳаётий байрам ва маросимларни ўтказиб келганлар.

Мазкур энг улуг байрамлар тўғрисидаги ҳаётий маълумотлар ўзбек халқи анъанавий байрамлари тарихини ўрганиш жараёнида асосий ҳамда қадимий, жудаям катта илмий аҳамиятга эга бўлган ноёб ёзма манбалардан бириям ҳисобланади. Шунингдек, тарихий манбалар ўзбек халқининг анъанавий байрамларининг дастлабки кўринишлари, жуда узоқ мозийдаги илдизлари тўғрисида ҳаққоний хулосалар чиқаришда ўзига хос таянч вазифасини бажариб, катта маънавий тарбиявий аҳамият касб этади.

Шарқ халқлари йил тақвими билан боғлиқ маросимларини ўзида акс эттирган ўрта аср ёзма манбалари орасида буюк қомусий тафаккур соҳиби, илм-фанлар тарихида унинг ўта мўътабар исм-шарифи бутун бир XI аср билан чамбарчас боғлиқ – Абу Райҳон Берунийнинг «*Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар*» номли ниҳоятда буюк асари алоҳида диққат-эътиборга моликдир. Берунийнинг юқорида номи қайд этилган тарихий-этнографик асарида исломгача бўлган даврлардаги хоразмликлар, сўғдийлар, эронликларнинг ҳайитлари – байрамлар тўғрисидаги жуда муҳим маълумотлар ҳам баён этилган. Айниқса, улуг алломанинг *Наврўз, Меҳржон, Сада, “Қовоқ байрами”, “Узум байрами”,* ва *“Ўтган аждодларни хотирлаш”* билан бевосита боғлиқ турли байрам ва маросимлар тўғрисидаги тарихий маълумотлари ҳозирги замон учун ҳам муҳим аҳамиятга эга. Мазкур байрамларнинг барчасида табиатда домий равишда юз бериб турадиган бир қатор ўзгаришлар акс этган [34. Б. 233].

Юсуф Хос Ҳожибнинг “*Қутадғу билиг*” (“*Саодатга йўлловчи билим*”) китобида бўлса Наврўз шундай тасвирланган: «Энг аввал Шарқдан баҳорий насим (шаббода) эсиб келади, бу оламни безаш учун жаннат йўлини очади. Оқ ранг (яъни қор) кетиб, ерга ифор тўлади ва ҳамма ёқни алвон-алвон ранг эгаллайди, чунки олам ҳам чиройли безанмоқни истади. Баҳорнинг насими зерикарли қишни ҳайдайди, мусаффо баҳор яна ўзининг ҳукмига киради. Япроғини тўккан дарахтлар тагин яшил кийинади, оқ, сариқ, кўк, қизил ранг билан безанади...” [4. Б. 42].

Ўрта асрлардаги маълум ва энг машҳур муаррихларидан бири Муҳаммад Наршахийнинг *“Бухоро тарихи”* номли асарида ҳам улуг аجدодларимиз томонидан Наврўз байрами ҳамда олов билан боғлиқ бир қатор маросимлар ўтказилганлиги қайд этилган. Ушбу асарда кўрсатилишича, деҳқонлар ва мубад (коҳин)ларнинг Наврўз байрамлари бир-биридан ўтказилиш муддати билан фарқ қилган. Асарда айёмнинг вужудга келиш тарихи мил. авв. 2 минг йилликлар билан боғланган [5. Б. 32]. Мазкур китоб ўрта асрлар кишилари байрамларининг келиб чиқиши билан бевосита боғлиқ ўзига хос тасаввурлари ҳамда ўша замонлардаги аجدодларимиз томонидан турли айёмларга бўлган муносабат қандай даражага кўтарилгани ҳақида тарихан сира сохталаштирилмаган, сиёсийлаштирилмаган жудаям тўғри, ҳаққоний хулосаларни чиқаришимизга катта имкон беради.

Абулфазл Байҳақийнинг *“Масъуд тарихи”* асаридаги Султон Масъуд (1030 – 1041) даврида Наврўз, Меҳржон сингари байрам ва маросимларнинг ҳукмрон табақа ҳамда аҳоли ўртасида ўтказилиш тартиб-қоидаларига доир тарихий маълумотларнинг ҳам анъанавий байрамларнинг турли кўринишлари ҳамда уларга нисбатан давлат томонидан қандай даражада диққат-эътибор берилганлиги, сиёсат юритилганлиги ҳақида аниқ тасаввур ва хулосаларга келишимиз имконини яратиб беради [6. С. 364–365].

Низомулмулкнинг *“Сиёсатнома”*сида эса Наврўз ва Меҳржон байрами кунлари подшоҳлар қабулига шикоят ва ариза билан келган оддий халқ вакиллари шаҳсан ўзлари қабул қилиб, тегишли қарорлар чиқарганлиги ва бу кунларда барча кишилар ҳақ-ҳуқуқи баробар бўлганлиги тўғрисидаги маълумотлар баён қилинган бўлса, Умар Хайёмнинг *“Наврўзнома”*сида Наврўз байрами тарихи, ўша давр йил тақвимидаги ойлар номлари, мазкур ойларда бажариш мумкин бўлган амаллар ҳамда қадимги даврдаги подшоҳларнинг одатлари тўғрисидаги жудаям қизиқарли мисоллар ва далиллар қайд этилган [7. Б. 48–49].

Ўрта асрларда Хива хонлигини бошқарган ва, шу билан бирга тарихда буюк муаррихлардан бири сифатида улуғ ном қозонган Абулғози Баҳодирхоннинг дунёга маълум ва машҳур “*Шажарайи турк*” асари эса Наврўз айёмининг туркий халқлар орасида нима сабабдан байрам қилиниши ҳақидаги ҳаққоний маълумотлар, ўзбек халқи анъанавий байрамларининг ўша даврларда сақланиб қолган шакллари хусусида бизларга ниҳоятда кенг тушунча бериши билан аҳамиятлидир [8. Б. 28–29].

Мазкур манбалар ниҳоятда қизиқарли тарихий маълумотлар бериши билан ўзбек халқи анъанавий байрамларининг вужудга келиши ривожланиши борасидаги фикрларимиз, билимларимизни янада бойитади ва келажакка, яъни озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт куриш йўлида жудаям жадал суръатлар билан амалга оширилаётган сиёсий-ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий ва маънавий-маърифий ислохотларга бўлган ишончнинг мустаҳкамлайди. Айниқса, «Авесто», «Осор ул боқия», «Наврўзнома»да байрамлар хусусида баён этилган ноёб тарихий маълумотлар бугунги миллий истиқлол кунларимиз учун ҳам ниҳоятда катта аҳамият касб этади.

Юқорида номлари қайд этилган манбалардаги маълумотларга асосланадиган бўлсак, анъанавий халқ байрамлари ўзбек халқи аجدодлари турмуш тарзида ўта катта аҳамиятга эга бўлиб, айёмлар табиатнинг эрта баҳорда уйғониши ва қиш фаслида тагин қайтадан уйкуга кетиши билан боғлиқ энг қадимий фалсафий қарашлар, тафаккур тамойилларининг доимий тарзда такомиллашиб бориши натижасида вужудга келган. Умуман олганда, мавжуд манбаларда асосий диққат-эътибор хилма-хил тантаналар таркибида етакчилик қилувчи Наврўз ва Меҳржон сингари халқ байрамлари ҳақидаги батафсил таърифлар ва тавсифларга қаратилган. Ҳар йилнинг икки хил муддатларида ўтказилувчи мазкур айёмлар эса ўзида қадимий фалсафий қарашларни акс эттирган бўлиб, ўзбек халқи анъанавий байрамлари тарихи ҳамда мазмун-моҳиятини ўрганиш жараёнида

ўзига хос бир даврий чегара ва етакчилик функцияларини шараф билан бажариб келмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Саримсоқов А. А. Ўзбекларнинг тақвимий маросимлари (Фарғона водийси материаллари асосида). Тарих фанлари номзоди диссертацияси. – Тошкент, 2010. – Б. 15.
2. Авесто. Тарихий адабий ёдгорлик. – Тошкент: Шарқ, 2001. – Б. 310.
3. Абу Райҳон Беруний. Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар. – Тошкент: Фан, 1968. Т.1. – Б. 233–252.
4. Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг. – Тошкент: Юлдузча, 1989. – Б. 42.
5. Абу Бакр Наршахий. Бухоро тарихи / Мерос. – Тошкент: Камалак, 1991. – Б. 32.
6. Абул-Фазл Байхаки. История Маъсуда (1030–1041). – М., 1969. – С. 364–365.
7. Низомулмулк. Сиёсатнома, ёки сияр ул-мулк. – Тошкент, 1997. – Б. 48–49.
8. Абдулғози Баҳодирхон. Шажарайи турк. – Тошкент, 1990. – Б. 28–29.

ИСТОЧНИКИ ПО ИСТОРИИ ПРАЗДНИКА НОВРУЗ.

Аннотация. В данной статье проведён хронологический анализ источников и литературы, посвящённых истории одного из древнейших праздников узбекского народа — Навруза. Основное внимание уделено изучению древнейших письменных источников о Наврузе, произведений на арабском и персидском языках, а также анализу содержащихся в них исторических, астрономических и этнографических сведений.

Ключевые слова и термины: Праздник, праздник «Навруз», календарь года, «Авеста», ислам, весеннее равноденствие, земледелие, скотоводство, ремесло.

SOURCES ON THE HISTORY OF NOWROZ HOLIDAY.

Abstract. This article chronologically analyzes the sources and literature on the history of the Navruz holiday, one of the ancient holidays of the Uzbek people. It mainly focuses on the analysis of the oldest written sources on the history of the Navruz holiday, works in Arabic and Persian languages, and the historical, astronomical and ethnographic information presented in them.

Key words: holiday, Navruz holiday, calendar, Avesta, Islam, spring equinox, agriculture, livestock, handicrafts.